

הבדווים במדבר יהודה, עולם הולך ונעלם – שבט ג'האלין כמקרה מבחן

ירון עובדיה

מבוא

הבדווים במדבר יהודה, שחלקם שוכנים סמוך לקטע כביש מס' 1 המחבר בין ירושלים לבין צפון ים-המלח, נמצאים בשנים האחרונות בלחצים הגורמים לשינויים באורח חייהם. השבט הנראה ביותר לעין הישראלית הוא שבט ג'האלין, שהגיע בראשית שנות ה-50 מהנגב למדבר יהודה, והתנחל לאורך הרכסים והנחלים היורדים מירושלים למדבר יהודה. לאחר מלחמת ששת הימים החלה פעילות ישראלית אינטנסיבית בצפון מדבר יהודה: התיישבות; סלילת כבישים; בניית מחנות צבא והגדרת שטחים כשטחי אש; הגדרת אזורים כשמורות טבע ועוד. כמו כן נבנתה בשנים האחרונות גדר הפרדה ממזרח לירושלים, המשפיעה על חיי היום יום של הבדווים הגרים סמוך לה. במקביל לשינויים אלה נכנס גורם חדש למערכת הגורמים המשפיעים על חיי הבדווים במדבר יהודה – הרשות הפלסטינית. זהו גורם פוליטי חדש בזירה, המשפיע על הזהות הלאומית של הבדווים, ועל סד הלחצים בהם הם נתונים.

איור 1: ילדים בדואים בצפון מדבר יהודה (צילום: ירון עובדיה).

לאורך השנים התפתחו תמורות מהירות בעולם בכלל ובישראל בפרט: מערך התקשורת משתנה במהירות (כלי התקשורת ומערך הטלפונים והלוויינים); מערך התחבורה והנגישות לערים המרכזיות (ירושלים ויריחו, ובמידה מסוימת בית לחם); שירותי הרפואה הפכו נגישים יותר; נוצרו מקומות עבודה חדשים ואפשרויות התעסוקה מגוונות יותר. כל אלו משפיעים על החברה הבדווית המסורתית ומשנים אותה ללא היכר.

במאמר זה, אבקש לתאר תהליכים המשנים את אורח החיים של שבט ג'האלין, ולא את כלל שבטי מדבר יהודה, כיוון שכל שבט עובר תהליכים משלו ובכל אזור יש לחצים שונים וייחודיים.

רקע תיאורטי

"בראשית שנות השבעים של מאה זו ניתן לומר, שתופעת הנוודות (והסמי נומדיזם) אצל רבים משבטי ארץ-ישראל נמצאת בשלבים מתקדמים של העלמות..." (שמואלי 1980: 72). כך כתב שמואלי בשנת 1980 והוסיף שלדעתו אנו נמצאים

כעת בשלב היסטורי של שינוי יחסי הכוחות, והחלשות החברה הבדווית. לדעתו הסיבה העיקרית לתהליך היא המעבר להתיישבות קבע של החברה הבדווית בישראל. תופעה מוכרת לאורך ההיסטוריה היא שכאשר השלטון המרכזי נחלש, עולה כוחה של החברה הבדווית. דוגמה לכך, הידועה היטב בהיסטוריה של ארץ ישראל, היא עלייתו של ט'אהר אלעמר הבדוי לשלטון במאה ה־18. שלטונה החלש של האימפריה העות'מאנית באותה תקופה הביא לעליית השליט הבדוי (Cohen 1973: 78-111). תופעה הפוכה ניתן לראות בהתיישבות הקבע של הבדווים בנגב בעקבות הקמת מדינת ישראל. תהליך זה מאפיין גם חברות נוודים אחרות ברחבי המזרח התיכון עם יצירת מדינות הלאום ואף לפני כן (סופר 1992: 198-199; Anderson 2000: 150-156). זהו חלק מתהליך שקרה כשהשלטון המרכזי התחזק והשליט את זרועו גם על הפריפריה.

איור 2: צריף מגורים בדוי בצפון מדבר יהודה. (צילום: ירון עובדיה).

מנהיגי ישראל ראו בנוודות איום על בטחון המדינה. משה דיין כתב בעיתון הארץ ב־1963 את הדברים הבאים: "צריך לעשות את הבדווים לפועלים עירוניים – בתעשייה, בשירותים, בבנייה ובחקלאות... אמנם זה מעבר חריף ופירושו שהבדואי לא יחיה על אדמתו ועם עדרי, אלא יהיה לעירוני הבא הביתה אחר הצהריים ונועל נעלי בית. ילדיו יורגלו לאב לובש מכנסיים, בלי שבריייה, ואינו פולה כינים בציבור. הם ילכו לבית הספר מסורקים עם שביל – זו תהיה מהפכה, אך אפשר לסדר את זה במשך שני דורות. לא בכפייה, אבל בהכוונה מצד הממשלה. מציאות זו ששמה בדואית – תיעלם." (מדזיני 2007: 240-241). מה הן ההשלכות של המעבר להתיישבות קבע? לשאלה זו ישנן תשובות רבות ומגוונות, אך לכל אזור גיאוגרפי ישנו הייחוד שלו, ועל כן התמורות בו שונות. מחקרים רבים נעשו ונעשים בנושא הבדווים של הנגב (ראה בהמשך), אך התמורות שונות באוכלוסיית הבדווים

של צפון מדבר יהודה. על הבדווים של צפון מדבר יהודה יש לחצים אקולוגיים שונים, רקע היסטורי שונה, ובנוסף גם לחצים פוליטיים אחרים.

מדבר יהודה הינו מדבר קטן שתנאיו האקולוגיים ייחודיים ומכתיבים במידה רבה את התיישבות השבטים הבדווים בו במהלך מאות השנים האחרונות. לאחר מלחמת השחרור והקמת מדינת ישראל נוספו למדבר יהודה שבטים וחלקי שבטים נוספים. אלו נכנסו לטריטוריות של שבטים אחרים, או בין הטריטוריות הקיימות והמשיכו תהליכי "נדידה למחצה" בזמן השלטון הירדני (שרון 1975: 35). בין שבטי הפליטים שהגיעו לאזור לאחר 1948 ניתן למצוא את שבט ג'האלין, שהשתלט על הרצועה לאורך כביש ירושלים – ים המלח, בין ואדי קלט (נחל פרת) בצפון לבין נחל אוג בדרום. שבטים נוספים החיים בצפון מדבר יהודה הם חלק משבט העזאזמה, שבט כעבנה, שבט תעאמר, רשאידיה, עבידיה, סואחרה ורסיסי שבטים נוספים. חלק קטן של שבט ג'האלין כבר ישב במדבר יהודה כ־200 שנה לפני הקמת מדינת ישראל (בעיקר בדרום מדבר יהודה, באזור נחל צאלים ובאזור עין גדי), ואילו הצטרפו משפחות נוספות מהשבט בראשית שנות ה־50.

לאורך 150 השנים האחרונות ישנן עדויות למעבר להתיישבות קבע בקרב הבדווים. חלק ממעבר זה הוא כפוי וחלקו כתוצאה עקיפה של תהליכים הקורים בשטח. לתהליך זה השלכות מרחיקות לכת על האוכלוסייה הבדווית, שנבדקו לעומק בנגב, אך טרם נבדקו באופן מוחלט במדבר יהודה. המחקרים בנגב, עסקו למשל בריבוי הטבעי, שינויי התעסוקה וקשרי הנישואין המתרחבים בין בדווים לבין פלאחים (סופר 2007: 224–236).

החברה הבדווית בנגב

האוכלוסייה הבדווית בנגב עוברת שינויים מרחיקי לכת מאז הקמת מדינת ישראל (וכאמור, גם לפני כן), שראתה בגורם הבדווי חברה שיש לשנות את דפוסי תרבותה, ולכן יזמה צעדים שהביאו להמרצת שינויים אלו: בניית העיירות בנגב, הוצאת חלק מהבדווים מתחום המדינה, ניסיון למנוע בניית יישובים בדווים לא־מתוכננים ועוד. במהרה החלו קונפליקטים בין הבדווים ובין המדינה על רקע בעלות על קרקעות ועל רקע תרבותי. הבדווים ראו בתכניות הממשלה ניסיון לנישולם מהקרקעות אותן ראו כשלהם, ודחייתם לאורח חיים עירוני שנתפס על ידם כלא־הולם (מדזיני 2007: 240–246; סופר 2007: 230–233)¹.

בעקבות המעבר להתיישבות קבע השתנתה החברה הבדווית כמעט בכל היבט אפשרי. הבדווים בנגב הפכו להיות אזרחי מדינת ישראל ובכך היו אמורים לזכות בחוק חינוך חובה חנים לילדיהם. בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל ניתנה עדיפות לנושאים אחרים (קליטת עלייה, בנייה, ביטחון, תשתיות ועוד) ולכן לא נאכף חוק חינוך חובה על הבדווים. עם השנים, ולאחר ביטול הממשל הצבאי, החלו להיבנות שבע העיירות הבדוויות בנגב בהן נבנו בתי ספר ובמקביל חודש הקשר עם הבדווים ועם הפלסטינים ביהודה ושומרון וברצועת עזה. הבדווים ראו מצד אחד את ההשכלה בישראל, ומצד שני את ההשכלה ביהודה ושומרון, והבינו שהם נמצאים הרחק מאחור בנושא זה. נתונים אלו המריצו את מערך ההשכלה הבסיסית בקרב הבדווים בנגב (Abu-Saad 1997: 21–39) וכיום רבים מילדי

הבדווים, בנים ובנות, זוכים להשכלה בסיסית, חלקם מסיימים בחינות בגרות, ובודדים אף מגיעים למוסדות ההשכלה הגבוהה (הראבן וגאנס 1997: 21–27).

בעקבות השינויים בדפוסי החיים חלו תמורות בהיבטים חברתיים נוספים, מעבר להשכלה. זקני השבט אינם מהווים, כיום, את הגורם הדומיננטי הבלעדי המקבל החלטות עבור השבט. הן הצעירים המשכילים והן המבוגרים דוחקים את הזקנים לקרן זוית ונוצרת מערכת של מתחים שלא הייתה קיימת קודם לכן. עם המעבר ליישובי הקבע הילדים אינם מהווים עוד מקור הכנסה אלא להיפך, מקור הוצאה. הם צורכים משאבים, שלא כמו בעבר, והתבגרותם מתאחרת לעומת האוכלוסייה הבדווית המסורתית (בן דוד 2004: 338, 252). במקביל משתנים דפוסי התעסוקה בקרב הבדווים, והמעבר מרעיית צאן וגמלים לעיסוקים אחרים (כמו עבודה ב"שירותים") נמצא כיום בשיאו. במקביל, הביטחון הכלכלי של הבדווים הפך ליותר שברירי והוא מושפע מהתהליכים הכלכליים שעוברים על כלל המדינה (מאיר 2006: 13–34).

ההיבט הדמוגרפי נחקר אף הוא בצורה אינטנסיבית בקרב הבדווים בנגב והמסקנות הן ששיעור הריבוי הטבעי נשאר גבוה, למרות השינויים החדים שעוברת החברה. מצד אחד טוענים החוקרים כי אין כמעט ירידה בשיעור הפריון בחברה הבדווית, ואולי אף ישנה עלייה בשיעור זה (בן דוד 2004: 124); מאידך מצביעים חוקרים אחרים על שינוי משמעות הצאצאים עבור הוריהם. בהיבט הכלכלי, הילדים כבר אינם מקור הכנסה אלא מקור הוצאה, אך מצד שני ריבוי טבעי גבוה הוא מנוף לעוצמה. על אף הגישה הרציונאלית בה מובן להורים בדווים רבים שהיכולת לנהל את כלכלת המשפחה תשתפר אם יהיו בה פחות צאצאים, התרבות והלחצים הדתיים אינם מאפשרים זאת כרגע (מאיר ובן דוד 1994: 83–96). נישואין ליותר מאישה אחת נפוצים ביותר בנגב ומגבירים ביתר שאת את שיעור הילודה.

לאחר מלחמת ששת הימים ראו מקבלי ההחלטות לנגד עיניהם את התמורות בנגב, והחליטו ליישם אותן במדבר יהודה. התהליך החל בראשית שנות ה־70 ופסק ב־1982, כיוון שהמנהל האזרחי החליט להתמקד בנושאים אחרים וגם בגלל חילוקי דעות פנימיים באשר למהות תהליכי הקיבוע של הבדווים. בשנים האחרונות אנו עדים שוב לפעילות המנהל האזרחי, אשר מטרתו היום אינה הסדרת ההתיישבות הבדווית אלא הוצאת הבדווים ממדבר יהודה וריכוזם קרוב ככל האפשר ליישובים פלסטינים. מצב זה מגביר את המתח בין הבדווים לבין ישראל, וכמובן בין הבדווים לבין הפלסטינים.

החברה הבדווית במדבר יהודה

כמובא לעיל, תמורות רבות עוברות על החברה הבדווית בנגב (ובגליל) והן נמצאות במעקב ומחקר אינטנסיבי. לעומת זאת כמעט ואין מחקרים אקטואליים העוסקים בשינויים בחיי הבדווים בצפון מדבר יהודה. עיקר המחקר נעשה בסוף שנות ה־60 ובשנות ה־70, אך מאז עברו שנים רבות ונוספו גורמים חדשים המשפיעים על מערכת השיקולים. יישובים יהודיים חדשים נבנו בצפון מדבר יהודה, נסללו דרכים, החלה השפעת הרשות הפלסטינית, נוספה גדר ההפרדה ועוד. השינויים הקורים בחברה הבדווית באזור המדובר לא נבדקו לעומק והספרות על כך דלה.

איור 3: שטח המחיה של שבט ג'האלין במדבר יהודה לאחר 1967 (שמואלי תש"ל: 30)

כפי שצוין למעלה, לג'האלין היו טריטוריות הן באזור תל ערד והן בדרום מדבר יהודה, אולם ההיסטוריה של השבט לוטה בערפל היות שחסרים מקורות כתובים בנושא (שרון 1964: 17)². בשנת 2003 יצא דו"ח פלסטיני בנושא הבדווים במחוז ירושלים ושם מודגש שמקורם באזור תל ערד במחוז באר שבע וכי הם עקרו משם לירדן לאחר מלחמת העצמאות (السواحرة 2003: 83). גם מקורות ישראליים מאשרים מידע זה, עם הדגשת יוצאים מן הכלל. לאחר מלחמת השחרור שלח המשרד לרישום מיעוטים באזור באר שבע והגב אל הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "רשימה מלאה לשבטים הבדויים בנגב ומספר הנפשות שלהם..." אולם בסקירה זו אין כל אזכור לשבט ג'האלין³.

בשנת 1952 נכתבה סקירה ארוכה ומפורטת על בדווים בנגב, ככל הנראה עבור משרד הפנים, בה שוב לא מופיע שבט ג'האלין, אך נאמר ששבט אבו רביעה נמצא בקשרים טובים איתו⁴. בסקירה של מטכ"ל אג"ם שנשלחה ב-1956 על ידי המושל הצבאי בנגב, יש אזכור לכך ששבט ג'האלין נמצא בירדן, אך מספר משפחות נשארו בישראל⁵.

במקביל לחוסר ההתייחסות לג'האלין הכינה מדינת ישראל מפה לצורך הסדר הקרקעות בנגב ופתרון הנושא, על רקע תביעות בעלות על הקרקעות על ידי בדווים. במפה זו, שיצאה ככל הנראה סביב 1960, מוקדש חלק גדול מהשטח לשבט ג'האלין: מאזור ערד וצפון מזרחה דרך מצדה לכיוון עין גדי. אמנם ייתכן ועדיין המשיכו לקרוא כך לשטח ("ערב אל ג'הלין" – כך נכתב במפה) ללא נוכחות הבדווים במקום, אך נראה כי לאחר יותר מעשר

שנים מתום מלחמת השחרור כנראה הייתה עדיין נוכחות של משפחות משבט ג'האלין באזור, על אף שרוב בני השבט גורשו בראשית שנות ה-50 למדבר יהודה⁶.

בני השבט חיו תחת השלטון הירדני עד 1967 ולאחר מלחמת ששת הימים עברו לחיות תחת השלטון הישראלי. רובם אינם אזרחי מדינת ישראל, חלקם כלל אינם רשומים במרשם האוכלוסין הישראלי, הירדני או הפלסטיני, ואת הפיקוח עליהם כיום מנהל המנהל האזרחי. העיר מעלה אדומים, המתפתחת בקצב מואץ⁷, וכך גם יישובים אחרים במרחב (כפר אדומים, אלון, מישור אדומים, מצפה יריחו ומפקדת מחוז ש"י של המשטרה) משפיעים על בני שבט ג'האלין. במקביל הורחב כביש מס' 1 בשנים האחרונות ופגע בהתיישבות הבדווית לאורך הכביש. בשנת 2009 בנו מתנדבים מאיטליה, יחד עם הבדווים, בית ספר מבוץ ומצמיגים באזור ח'אן אל-אחמר על קרקע של תושב מענאתא. מבנה זה נהרס בחלקו בעת הרחבת כביש מס' 1 והיישוב כפר אדומים, יחד עם עמותת "רגבים", הגישו תביעה לבג"צ על מנת להרוס אותו לחלוטין, כיוון שנבנה ללא היתר בנייה (שממילא אי אפשר לקבלו באזור זה). בג"צ קבע שאין להרוס את בית הספר עד סוף שנת הלימודים בה הוגשה הבקשה (2010) וכן שהמנהל האזרחי צריך להגיע להסכם עם בני השבט⁸. בינתיים ממשיך בית הספר לפעול גם היום, למרות לחצים שונים להורסו.

גדר ההפרדה הינה גורם נוסף המשפיע על בני שבט ג'האלין, כמו על אוכלוסיות נוספות במרחב. בעקבות תכניות הבנייה של הגדר באזור מעלה אדומים ובעקבות הרחבת מעלה אדומים נאלצו חלק מבני השבט למצוא מקום מגורים אחר. הם עשו זאת ללא תכנון ועם חלק מהם הגיעה המדינה להסכם פיצויים ובניית שכונת קבע סמוך לאל-עזרייה ולמזבלת אבו דיס (רגולר 2005). קבוצה נוספת, המונה כ-300 איש, חיה בגבעה ששמה ערב אל-ראס הנמצאת מערבית למעלה אדומים. כל תושבי הגבעה קיבלו צווי פינוי מהמנהל האזרחי וכעת מתנהל משפט בנוגע לעתידם⁹.

מה הם השינויים החלים בקרב בני ג'האלין בעשרות השנים האחרונות? כיצד שינויים פוליטיים משפיעים על המבנה החברתי? האם שינוי בדפוסי המגורים משפיעים על בני השבט? מהי תרומתה של הרשות הפלסטינית בשינויים אלו?

שינויים, רבותי, שינויים

מדינת ישראל, החלה בתהליכי הקמת יישובי קבע לבדווים במדבר יהודה, אך לא עשתה זאת באופן אחיד על פני כל המרחב. הראשונים שיושבו היו אנשי שבט הרשאידיה, שהניסיון איתם הצליח באופן חלקי בלבד, וחלקם חזרו למקום מושבם הראשון לאחר קונפליקטים עם פלאחים ועם בדווים אחרים (בעיקר מהתעאמרה). אחריהם נעשה ניסיון לקבע את ג'האלין, תהליך שנקטע באיבו ב-1982, ולא נמשך. אנשי שבט הכעאבנה עברו תהליך קיבוע טבעי, כמעט ללא התערבות, בחלקו הדרומי של מדבר יהודה (וחלקם בצפון מדבר יהודה ובאזור ואדי קלט).

כיום, כמעט לאיש מבין שבטי מדבר יהודה אין אוהל וכולם גרים בצריפים או בבתי אבן. המעבר היה בדרך כלל הדרגתי, אם כי היו חמולות שעברו ישירות מאוהלים לבתי אבן, ללא שלב הביניים של הצריפים והבקתות. המעבר לבתים היה גם נחלתם של אנשי הסואחרה ושל חלקים מבני התעאמרה, שכיום קשה לראות בהם בדווים כיוון שהם חיים

במרקם עירוני מלא, כולל מעורבות פוליטית, אסלאמיזציה ותהליכי לאומיות. לעומתם, אנשי שבט ג'האלין, רוב הכעאבנה וחלקים מהרשאידה עדיין מקיימים אורח חיים בדוי (ללא נדידה), מחזיקים עדרי צאן ומתרחקים מחיי העיר. ניתן אם כן לקבוע כי שינוי אופי המגורים הוא השינוי המכריע מכלל השינויים שעוברים הבדווים במדבר יהודה!

המעבר להתיישבות קבע או לנדידה חלקית גרם לכך שאין יותר צורך באוהל, היות שלא אורזים את הבית ויוצאים לתקופה ממושכת למושב הקיץ או למושב החורף. בנייתו של צריף מגורים או מבנה אבן קבוע, הביא לכך שהבדוי כבר לא מקמץ ברכוש, ומכניס לביתו רהיטים ורכוש רב. השינוי הדרמטי הוא המעבר לתרבות של יושבי קבע הכולל: רכוש, חשיפה לתקשורת, שינוי אקולוגי, שינוי תזונתי, שינוי אישי ושינוי חברתי. כל אלו יביאו, בהדרגה, למעבר מתרבות בדויות מסורתית לחיים כפריים או סמי-עירוניים.

בכל מדבר יהודה יש כיום לבדווים רכוש. בבתי האבן ניתן לראות ספות, מיטות, כונניות, ארונות וכמובן כלי מטבח רבים. בתי האבן הופכים להיות דומים ליישובי הקבע הוותיקים, וכמעט ולא ניתן להבדיל ביניהם. הבדווים מכירים את מיטב הטכנולוגיה, משתמשים בכלי בישול מודרניים, מחוברים לתשתיות גז, מים, חשמל וביוב, וחיים כמעט ללא קשר לצורה בה חיו דור או שניים לפנייהם. על אלו ניתן להוסיף גינת ירק ותבלינים, ולעתים מכוננית. עדיין ישנם מעט עדרי צאן וגמלים האופייניים לנוודים, אך מספר הראשים במגמת ירידה. בבתי רבים ניתן לראות מחשבים ניידים, מכשירי טלוויזיה וכמובן צלחות לוויין. בתי הקבע הביאו לחשיפה לטכנולוגיה ולתקשורת המכניסה לבתים, דרך המחשב והטלוויזיה מידע רב שהבדוי המסורתי לא נחשף אליו: פוליטיקה, לאומיות, העולם הגדול וכו'. העיסוקים הקודמים כמו איפה להאכיל מחר את הצאן או מהיכן להביא מזון, הופכים לשוליים, ורעיונות של דת ופוליטיקה תופסים את השיח המרכזי. העיסוק במדיניות, אינו כבעבר בצרכי השבט או המדבר, אלא הוא מתמקד בפוליטיקה הלאומית והמדינית (הרשות הפלסטינית, ישראל וירדן).

השינויים האישיים והחברתיים באים לידי ביטוי גם בהשכלת בני הדור הצעיר. כיום לומדים רוב ילדי הבדווים בבתי ספר, בהם המורים ותכנית הלימודים הם של הרשות הפלסטינית. מכאן, שתכנים לאומיים פלסטיניים הופכים להיות דבר שבשגרה עבור הבדווים, ובוגרי מערכת החינוך נחשפים להם לאורך שנות הלימודים.

התכנים מחלחלים הן דרך ספרי הלימוד והן דרך המורים, שכולם באים ממרחבים פלסטיניים של שטחי A ו-B. הראנו למעלה כיצד החינוך הקונבנציונאלי והחינוך העממי משפיעים על הנוער, וניתן בהחלט גם לראות כיצד החשיפה היומיומית ללאומיות הפלסטינית משפיעה על יצירת התנגדות למערכת הישראלית-יהודית. המנהל האזרחי נתפס כעוין וכך גם רוב ההתיישבות היהודית במרחב. זהו

איור 4: צילום: ירון עובדיה

קונפליקט תמידי שמרחיק את הבדווים מהמרחב היהודי-ישראלי-ציוני, ומקרב אותו למרחב הפלסטיני. אם בשנות ה־70 יעץ משה שרון למנהל האזרחי לקרב את הבדווים ולעשותם בני ברית, הרי שמאז ראשית שנות ה־80 ישנה התרחקות והתפתחות קונפליקט בין הצד היהודי לבין הצד הבדווי, והתהום רק גדלה.

שינוי נוסף קורה גם בהקשר הדתי. הבדווים הם מוסלמים, אך בעבר האסלאם שלהם היה מינימאלי, ומעבר לשמירת צום הרמדאן, קשה היה למצוא אצלם אדיקות בשמירת מצוות הדת. כיום, עקב ישיבת הקבע, האסלאמיזציה הולכת וחודרת לשבטי הבדווים במדבר יהודה בעיקר בגלל החשיפה לתקשורת, הבאה לידי ביטוי בטלוויזיה, במחשב ובטלפונים הניידים. התקשורת מביאה בצורה ישירה ועקיפה תכנים אסלאמיים, דרכם נחשפים הבדווים לנושאים הקשורים לדת. סיבה נוספת היא מערכת החינוך, בה לומדים באופן שיטתי ומסודר לימודי דת ומסורת. הבדווים מקבלים שיעורי אסלאם, קריאה בקוראן וכמובן באים במגע והשפעה אישית ממורים ומורות הבאים ממרחבים עירוניים שמרניים. סיבה שלישית היא הימצאותם של מסגדים בקרבת מקום. בעבר, לא היו מסגדים ברחבי המדבר, אך כיום ישנם מסגדים ארעיים או במבני קבע צמוד למגורי הבדווים, ויותר אנשים חשופים לקריאת המואזין ובאים להתפלל. סיבה נוספת לאסלאמיזציה היא מערכת המשפט. המנהג השבטי הבדווי ("הערף") מושפע מהמרחב העירוני "ונכבש בביתו על ידי השריעה" (כפי שאמר פרופ' אהרן ליש בהרצאה בתאריך 14/5/2012). הוא עדיין נוהג ברחבי מדבר יהודה, אך במינון נמוך יותר ובעיקר במקרים שאינם דורשים התערבות הרשויות המוניציפאליות או הדתיות של מדינת ישראל או הרשות הפלסטינית.

ניתן לסכם ולומר, שהשינויים התרבותיים הם דרמטיים ונעשים בזמן קצר ובקצב מהיר, דבר המטלטל את החברה הבדווית במדבר יהודה בכלל, ואת שבט ג'האלין בפרט. הפסקת הנדידה, צבירת רכוש, פתיחות לתקשורת בינלאומית וערבית, מערכת החינוך הפלסטינית והחשיפה לאסלאם העירוני משנים את אנשי שבט ג'האלין וכל דור שונה מקודמו.

מכלל המידע הנ"ל ניתן ללמוד על ההתפתחות שעוברים הבדווים במדבר יהודה. זהו תהליך הטרוגני אותו עובר או חווה כל שבט בדרך אחרת, אולם ניתן לראות בו את הכיוון הכללי. לא כל האנשים מרוצים ממנו ולכן יש לזכור שלמרות שמדובר בשבטים ובחמולות, בסופו של דבר מדובר באנשים פרטיים. לכל אחד מהם יש רצונות, צרכים ומבט משלהם על החיים. במדבר יהודה, חלקם מצליחים לחיות על פי רצונם, וחלק אחר לא. חלק מהם מצליח לנווט את גורלם ואת עתידם, וחלק מובל לשם על ידי גורמים חיצוניים. יש אנשים שמרוצים מהשינוי, שבעיקרו הוא נטישת המסורת הבדווית, ויש אחרים שהיו שמחים להישאר בעומק המדבר, ולהמשיך את אורח החיים המסורתי.

הערות סיום

1 החוקרים תמידי דעים בשוני בין הבדווים בגנב לבין הבדווים בגליל. יישוב הבדווים בגליל אינו טעון מתחים כה רבים כמו בגנב, ויש לכך, כנראה מספר סיבות: שותפות בזהות עם התהליכים הקורים במדינה ושותף בחובות האזרחיות כמו הגיוס לצבא, מערך כלכלי משופר, הדרגתיות בשינויים והישארות רבים מהם על קרקעותיהם.

- 2 בחוות דעת נלווית לבג"צ 6288/09 בנושא הבנייה של שבט הג'האלין באזור ח'אן אל אחמר מודגש שהם עברו מהנגב בשנת 1949; המקור בעייתי, היות שמקורות מוקדמים יותר כבר מעידים על התיישבות הג'האלין במקום. ראו למשל שמעוני 1947 ואחרים.
- 3 סקירה מתאריך 19/11/1951 (א.צ. 1959 / 848-54). היעדרות השבט ברשומות בא לידי ביטוי בסקירה ארוכה ומפורטת של פיקוד דרום, בה ישנה רשימת המטות, השבטים והמשפחות הבדואים היושבים בנגב בהם אין כלל אזכור לג'האלין. ראה גם א.צ. 1952 / 100243-16. כבר ביולי 1948 (!) נשלחה לשר המיעוטים בכור שטרית סקירה על הבדווים שנכתבה באנגלית על ידי אברהם מלול וגם הוא אינו מזכיר את הג'האלין, למרות שביולי סביר עדיין להניח שהם היו במזרח הנגב ובאזור עין גדי. ראה ג"מ ג-302/61.
- 4 ללא שם כותב וללא ציון תאריך, ג"מ תיק גל-17002/13.
- 5 סקירה מתאריך 30/7/1956, א.צ. 1970 / 477-72.
- 6 ללא שנת הדפסה ושם הכרטוגרף. ג"מ, תיק גל-17092/1.
- 7 ראה למשל את תכניות הפיתוח ואת דו"חות העירייה באתר עיריית מעלה אדומים: <http://www.maale-adummim.muni.il>; על הקונפליקטים ראה: בן סימון 1999 ו Greenberg 1997.
- 8 בג"צ 6288/09 (בני הג'האלין מיוצגים באופן מסורתי על ידי עו"ד שלמה לקר) וכן ראה הס 2010.
- 9 ראיון עם אחמד אבו ע'אליה, שיח' ערב אלג'האלין, 6/4/2010.

ביבליוגרפיה

- בן-דוד י' 2004. **הבדווים בישראל, היבטים חברתיים וקרקעיים**. ירושלים.
- בן סימון ד' 1999. מעלה אדומים מחכה לברק. **הארץ**. (4/6/1999).
- הראבן א' וגאנא א' (עורכים) 1997. **מבט לאחור ומבט קדימה. שוויון ושילוב, מדיניות הממשלה כלפי הערבים אזרחי ישראל מיוני 1996 ועד יוני 1997, וקיום למדיניות לקראת שנת היובל למדינה**. ירושלים.
- הס ע' 2010. בג"ץ: ביה"ס של הג'האלין לא ייהרס לפני יולי 2010. **הארץ**. (5/3/2010).
- מאיר א' 2006. **כלכלה וקרקע בקרב בדווי הנגב: תהליכים חדשים, תובנות חדשות**. באר שבע.
- מאיר א' ובן-דוד י' 1994. העודף הסמוי: השתנות ערכם של צאצאים במשפחות של בדווים מתקבעים ומעוירים-למחצה בישראל. **בטחון סוציאלי – כתבעת בנושא רווחה ובטחון סוציאלי** 41: 83-96.
- מדזיני א' 2007. מדיניות יישוב הבדואים בישראל: הצלחה או כישלון? **אופקים בגיאוגרפיה** 68-69: 237-251.
- סופר א' 1992. **תמורות בגיאוגרפיה של המזרח התיכון**. תל אביב.
- סופר א' 2007. הבדואים בישראל – היבטים גיאוגרפיים ב-2007. **אופקים בגיאוגרפיה** 68-69: 224-236.
- עובדיה י' 2014. **תמורות בחיי הבדווים בצפון מדבר יהודה מאז 1970, המקרה של שבט ג'האלין**. עבודת דוקטורט. אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.
- רגולר א' 2005. בדווים נודדים, לא? **הארץ**. (23/9/2005).
- שמואלי א' 1973. **התנחלות נודים במרחב ירושלים במאה העשרים**. עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

- שמואלי א' 1980. **קץ הנוודות**. תל אביב.
- שמעוני י' 1947. **ערבי ארץ-ישראל**. תל אביב.
- שרון מ' 1975. הבדווים במדבר יהודה. **רשימות בנושא הבדווים** 6: 33-39.
- שרון מ' 1964. **הבדווים בארץ ישראל מתחילת המאה השמונה עשרה עד לסיום מלחמת קרים**. עבודת מוסמך. האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- Abu-Saad I. 1997. The Education of Israel's Negev Beduin: Background and Prospects. *Israel Studies*, Vol. 2. No 2: 21-39.
- Anderson E. W. 2000. *The Middle East, Geography and Geopolitics*. London and New-York
- Cohen A. 1973. *Palestine in the 18th Century, Patterns of Government and Administration*. Jerusalem.
- Greenberg J. 1997. For Bedouin, Peace Has a Bitter Taste. *The New York Times* (18/2/1997).

מקורות נוספים

- אבו خوصة، ا. 1989. العشائر الاردنية والفلسطينية ووشائج القرى بينها. شركة الشرق الاوسط للطباعة، عمان، الجزء الاول
الدباغ م. م. 2002. بلادنا فلسطين. الجزء الثامن، القسم الثاني، دار الهدى، كفر قرع
- السواخرة محمد فهد محمد الاعرج 2003. **الموجز في القضاء العشائري**. عرب السواخرة، القدس الشريف، فلسطين
- العارف عارف 1934. **تاريخ يبر السبع وقبائلها**. القدس